

О.М. Полякова

Н.С. Чирва

Сумський державний педагогічний університет

СУЧАСНА НАУКА ПРО КАТЕГОРІЮ «СУЇЦИД»: НАДБАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті аналізується рівень розробленості проблеми суїциду в сучасній вітчизняній науці. Представлено сутнісні характеристики суїцидальної поведінки з точки зору різних наукових галузей. Окреслюються перспективи досліджень феномену суїциду в контексті його профілактики.

В статье анализируется уровень разработанности проблемы суицида в современной отечественной науке. Представлены сущностные характеристики суицидального поведения с точки зрения разных научных отраслей. Очерчиваются перспективы исследований феномена суицида в контексте его профилактики.

The article is devoted to the analysis of level of developed of problem of suicide in modern science of our country. Present the essence description of suicide's conduct from the different point of view of scientific sphere. The prospects of researches are outlined to the phenomenon of suicide in the context of its preventive measures.

Постановка проблеми. Самогубство – проблема сучасного суспільства, яка являє собою відкритий прояв саморуйнівної поведінки людини. Щодня, на планеті, 4 – 6 тис. чоловік закінчують життя самогубством, при цьому тільки 35 – 40% з них страждають психічними розладами. Таким чином більшість суїцидентів не є психічно хворими. Згідно з прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я на 2020 р., приблизно 1,53 млн людей у всьому світі помруть від суїциду і в 10 – 20 раз більша кількість людей вчинять суїцидальні спроби. Це складає в середньому одну смерть кожні 20 секунд і одну спробу кожні 1–2 секунди [5, 31].

Актуальність проблеми суїцидальної активності в масштабах сучасного українського суспільства також не викликає сумніву, оскільки Україна увійшла до групи країн з високим рівнем суїцидальної активності (більш ніж 20 самогубств на 100 тисяч населення на рік) [5,31].

Самогубство, у відповідності до сучасних наукових уявлень, є явищем виключно антропологічним. А ні скорпіон, який жалить себе в спину отруйним жалом, а ні тварини, які відмовляються від їжі в неволі та гинуть через це, не діють свідомо, і в цьому полягає головна відмінність від поведінки людини. Феномен самогубства наукова думка обумовлює категорією свідомості, яка притаманна лише людині. Відомо, що в

доісторичні часи, коли починали утворюватися великі общинно-родові союзи, самогубство мало соціальну функцію і допомагало виживанню роду та племені в цілому. Так, одним із перших відомих в історії людства самогубств є самогубство дітей і дорослих у первісних племенах в голодні роки.

Протягом подальшої історії людства мотиви й засоби самогубства змінювались і ускладнювались, періоди відносного спокою в тому чи іншому регіоні заступали роки справжніх епідемій навмисного позбавлення себе життя. Але незмінними залишалися зацікавленість цим явищем та прагнення досягнути його витоків.

Інтерес до проблеми самогубства фахівців різних областей (філософів, соціологів, лікарів, психологів, педагогів), спроби дослідити різні аспекти самогубства (причини, мотиви, типові ознаки, види) підготували ґрунт для становлення суїцидології як самостійної науки.

Не зважаючи на значний обсяг сучасних досліджень, присвячених вивченню сутнісних характеристик суїцидальної поведінки в різних наукових галузях, проблема суїцидів на сьогодні залишається гострою в українському соціумі та викликає все більшу стурбованість громадськості.

Метою статті є аналіз стану розробленості проблеми суїциду в сучасній українській науці в контексті профілактики суїцидальної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зауважимо, що протягом радянського періоду наукові дослідження означеного напрямку здійснювалися, згідно з вимогами тогочасної панівної ідеології, тільки у психіатричній площині. Ця обставина пояснює факт дефіциту об'єктивності та плюралізму в доробках вітчизняних науковців 20–80-х років минулого століття щодо феномену суїциду. Як засвідчив досвід, вивчення суїцидальної поведінки лише в рамках клініко-психологічних досліджень є явно недостатнім для її запобігання.

Стратегія сучасних суїцидологічних досліджень в Україні, подолавши багаторічний клініко-психіатричний ухил, базується на розумінні суїциду як не лише індивідуальної поведінкової реакції, що зумовлена психологічними та патопсихологічними особливостями особистості в екстремальних життєвих обставинах. Суїцидний феномен характеризується як статистично стійке соціальне явище, поширення якого підпорядковується певним закономірностям, пов'язаним із соціально-

економічними, культурно-історичними та етнічними умовами розвитку країни й окремих її регіонів.

Відповідно до наведеного, склалися такі напрями української суїцидології, як:

- акумуляція наукової інформації про причини суїциду, про ефективність кризової інтервенції;
- розробка діючих схем профілактики з урахуванням усієї розмаїтості культурних і соціоекономічних структур країн світу;
- удосконалення діяльності превентивних служб;
- забезпечення умов для відповідного інформування громадськості;
- організація заходів щодо роботи з групами ризику.

Виведення завдань попередження суїцидальної поведінки за межі професійної компетентності лікарів-психіатрів зумовило інтенсифікацію дослідження цієї проблеми філософською та психологічною науками.

На сьогодні трактування феномену суїциду українською філософською думкою здійснюється на основі екзистенціально-психоаналітичної концепції суїциду, згідно з якою свідомість суїцидента є травмованою внаслідок пережитої ним конфліктної ситуації, що розгортається у ситуацію кризову. Філософи наголошують на тому, що набуття й розвиток можливості смерті для людини виступає актом конструктивним, тоді як самогубство таким не є, залишаючись за будь-яких обставин актом деструктивним. Основними ознаками суїцидальної свідомості визначаються її затемненість і звуженість. Науковці виокремлюють витoki затемненості суїцидальної свідомості: біль, відчай, образа, бездіяльність чи, навпаки, занадто бурхлива діяльність, яка не приносить результатів, – все те, що слугує перешкодою на шляху продовження нормальної життєдіяльності особистості. Зростання напруженості потоку суїцидальної свідомості досягає свого апогею у її звуженості до однієї точки. Визначальною щодо предмету нашого дослідження є теза про обумовленість такої травми свідомості не внутрішньою сутністю «чистої» свідомості, а зовнішнім соціальним впливом і певними життєвими ситуаціями [3, 24].

Технологічної цінності в контексті профілактики суїцидів набуває філософське визначення різновидів сприйняття себе людиною з притаманними їй суїцидальними тенденціями в кризовій ситуації:

- такою, що її не влаштовує,
- такою, якою вона не бажає бути;
- наділеною ідеєю, якою вона повинна стати;
- наділеною бажанням довести, хто вона є насправді, чого не розпізнали у ній інші;
- втраченою в Іншому;
- такою, що ототожнила себе з Іншим, який уже не належить їй;
- такою, що втратила сенс життя, який розчинився у звичці;
- такою, яка прокинулася від навколишньої заляккості, але не знає, що робити далі у дійсності, яка розкинулася перед нею [3,15].

Сучасна вітчизняна психологія визначається цілим спектром досліджень феномену самогубства:

- психологічний зміст суїцидальності, мотивація суїцидальної поведінки, біохімічні, соціальні, соціально-психологічні, патопсихологічні, філософсько-світоглядні чинники самогубства, психічні стани, переживання особи, які впливають на формування її суїцидальності, а також основні засоби психодіагностики і напрями психокорекції суїцидальної схильності (О. Гончаренко, В. Москалець, В. Рибалка, Л. Скаковська, Н. Шавровська, І. Цимбалюк);
- особливості та психологічна профілактика аутоагресивної поведінки певних соціальних груп: дітей (Г. Подмазін, Д. Романовська, О. Сироватко, Г. Собкова), молоді (Н. Живаєва, І. Цушко), військовослужбовців (Т. Глушкова), працівників органів внутрішніх справ (О. Ієвлев, І. Малолітко, О. Тимченко), засуджених (В.В. Суліцький) тощо;
- можливості застосування інтегративної психотерапії як способу превенції суїциду (О. Пурло);
- ефективні підходи до ранньої психологічної діагностики суїцидальної поведінки серед учнів та її профілактики в межах шкільної психологічної служби (Т. Вашека).

В аспекті профілактики суїцидальної поведінки, цінним є психологічне розуміння її різновидів:

1. *Неусвідомлюване самогубство.* Окрім усвідомлюваних суб'єктом мотивів його дій, вчинки людини можуть бути спричинені неусвідомлюваними потребами, які утворюють основу несвідомої сфери психіки людини. За однією з гіпотез, ризикована гра є проявом неусвідомлюваного прагнення до смерті внаслідок посиленої дії інстинкту смерті.

2. *Самогубство, як ризикована гра і ризикована безпечність.* Окремі люди схильні до екстремальних розваг з ризиком для життя та здоров'я. Такі ігри можуть завершитися фатально. Особи, які грають зі смертю, усвідомлюючи наслідки, очікують на захоплення, визнання інших людей, нерідко отримують задоволення від страху, який супроводжує їх екстремальну поведінку. Ризиковану поведінку апатичних, безтурботних і легковажних осіб відповідно до її психологічної сутності називають ризикованою грою, ризикованою безпечністю.

3. *Психопатологічне й агресивно-невропатичне самогубство* – маніакальне самогубство, самогубство меланхоліків, самогубство під впливом нав'язливих ідей та імпульсивне самогубство.

4. *Самогубство психічно нормальної людини з наступними формами суїцидальної поведінки:*

а) демонстративно-шантажна форма суїцидальної поведінки:

- завершені і незавершені самовбивчі дії;
- поведінка суїцидентів із тривалим і сталим прагненням до смерті;
- можливий суїцид, суїцидна гра, провокації агресії на себе;

б) внутрішні та зовнішні форми суїцидальної поведінки:

– внутрішні форми: суїцидальні думки, уявлення, емоційні переживання, задуми, наміри;

- зовнішні форми: суїцидальні спроби та завершені суїциди [6, 43].

Українськими дослідниками (О. Гончаренко, Н. Шавровська та інші) виділено найбільш вагомні мотиви скоєння суїциду:

– *пошук допомоги* – більшість людей, які думають про самогубство, не прагнуть вмирати. Самогубство розглядається, як спосіб одержати щонебудь (наприклад, увагу, любов, звільнення від проблем, від почуття безнадійності);

– *безнадійність* – життя безглузде, а на майбутнє розраховувати не доводиться. Втрачені всі надії змінити життя на краще;

- *множинні проблеми* – всі проблеми настільки глобальні й нерозв'язні, що людина не може сконцентруватися, щоб вирішити їх по одній;
- *спроба зробити боляче іншій людині* – «Вони ще пошкодують!»;
- *спосіб розв'язання проблеми* – людина вважає, що, покінчивши з собою, унесе проблему з собою й полегшить життя своїй родині [8, 52].

Відповідно до визначених перед сучасною українською школою завдань щодо збереження здоров'я дитини та створення умов її оптимальної соціальної адаптації, проблема профілактики суїциду на сьогодні визнана одним з напрямів роботи психологічної служби освіти з акцентом на превенції даного виду девіації у дитячому середовищі. Компетентним суб'єктом здійснення такого попередження виступає соціальний педагог освітнього закладу. На жаль, у площині відповідних методичних напрацювань маємо відзначити нечисленність доробків [1; 4; 7].

Висновки. Отже, сучасною українською науковою думкою:

1. З позиції філософії визнання людиною можливості смерті сполучено з процесом життя, а визнання можливості самогубства означає неможливість існування – людина, перед якою суїцид розгортається як власна можливість, існує не як особистість, а як суще «що». Основою профілактики суїцидальної поведінки є відновлення «відкритості» свідомості особистості, яка дозволяє активно конструювати свою лінію життя, зберігати й посилювати контроль над ситуаціями людської життєдіяльності.

2. Розроблено психологічні концепції сутності суїциду, його діагностики та профілактики.

3. Визнано, що на поширення феномену самогубства впливають об'єктивні умови існування як окремих особистостей, так і певних соціальних груп. З огляду на це, суїцидологічна превенція постає задачею широкомасштабних соціальних і суспільних програм, мета яких – вплив на весь комплекс суїцидогенних факторів сучасного суспільства.

4. Здійснюється інтенсифікація пошуку технологій соціально-педагогічної превенції суїцидальної поведінки.

Зазначене, з огляду на професійне призначення соціального педагога, зумовлює актуальність проблеми ефективної профілактики суїцидальної поведінки засобами соціально-педагогічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кльоц Л., Заброцький М. Соціальному педагогу про суїцид. Шляхи допомоги при потенційному суїциді / Л. Кльоц, М. Заброцький // Соціальний працівник. – 2007. – №17. – С. 15–32.
2. Лях. В. В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації / В.В. Лях // Мультиверсум. Філософських альманах. Вип. 57. – К. : Центр духовної культури, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua:82/Jornel/M_57/Multiversum_57/Ljah.htm
3. Осетрова О. А. Феномен суїцида в історії західноєвропейської філософії : [монографія] / О. А. Осетрова. – К. : Вища освіта, 2007. – 351 с.
4. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків : [методичні рекомендації для педагогів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьків] // Все для вчителя. – 2003. – № 30. – С. 53–64.
5. Пурло Е.Ю. Опыт применения интегративной психотерапии как способ превенции суицида / Е.Ю. Пурло // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 9. – С. 31 – 42.
6. Рибалка В. В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді / В.В. Рибалка // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 10. – С. 42 – 52.
7. Сокирська Л. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків / Л. Сокирська // Соціальний педагог. – 2007. – № 1. – С. 30 – 35.
8. Шавровська Н., Гончаренко О, Мельникова І. Суїцид як соціально-психологічний феномен / Н. Шавровська, О. Гончаренко // Психолог. – 2002. – жовтень. – С. 46–57.

УДК [908:502]:373.5(477)(091)

О.М. Трегубенко

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ПРИРОДНИЧОГО КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто й аргументовано періодизацію природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти у 20 – 90-х роках ХХ століття.

В статтє рассматривается и аргументируется периодизация природного краеведения в системе отечественного школьного образования в 20 – 90-х годах ХХ века.

The article deals with and gives arguments for periodization of natural local history in the system of school education in our country in 1920-1990s of the XX century.

Постановка проблеми. Для здійснення конструктивно-критичного аналізу й узагальнення історичного досвіду природничого краєзнавства в системі шкільної освіти в Україні в досліджуваний період необхідна наукова періодизація процесу його розвитку. Під періодизацією ми розуміємо ділення процесу розвитку природничого краєзнавства на періоди, що